

GRAMATIKA ATXAGAREN LITERATUR BIDEETAN (I)

Karlos Cid Abasolo

Universidad Complutense de Madrid

0. Sarrera¹

Aspalditik naiz Atxagaren literaturaren zale, eta aspalditik ibili zait buruan bueltaka asteasuarra ardatz hartuta literatura eta hizkuntzalaritza batu egin litzakeen artikulua bat idaztea. Eta iritsi da unea, hobeto esanda, iritsi dira hilabeteak, zenbait hilabete eman baititut Atxagaren hainbat liburu aztertzen eta haietatik neure ikerkuntzarako adibi-deak ateratzen.

Lan honen abiapuntua honako galdera hau da: Atxaga hain idazle arrakastatsua baldin bada, bere literatur dohain hutsengatik al da? Ala horretan ba al du zerikusirik bere hizkuntz dohainak ere? Eta, bigarren galderaren erantzuna baiezkoa izatera, beste galdera batzuk letozke: zeintzuk dira idazle gipuzkoar honen obra erakargarri bihurtzen duten hizkuntz baliabideak? Sistematiza al daitezke? Berberak al dira liburu guztietan, ala batetik bestera halakoxe bilakaera bat antzeman daiteke?

Atxagaren liburuak irakurrita burura datorkidan lehenengo hausnarketa honako hau da: bi erregistro oso desberdin erabiltzen dituela, hots, ahozketasunari lotutakoa eta literatur adierazpideari dagokiona. Liburu (BLJN, STXB) eta ipuin (OBBko *Jose Francisco: Obabako erretoretxean azaldutako bigarren aitortza*) batzuk gertuago daude lehenengotik,² eta beste liburu (ZIU, BEBM, GBB, SJS) edo ipuin (OBBko *Esteban Werfell*) batzuk bigarrenetik. Ahozketasunari lotuta daudenak³ lehenengo pertso-

---

¹ Patxi Goenaga irakasle eta euskaltzainaren omenezko liburu honetan parte hartzeko eskaintza egin zitzaidanean, ez nuen bi aldiz pentsatu behar izan: nire oroimena, ahula bada ere, esker onekoa denez, askotan gogoratzen dut Patxi estreinako aldiz ikusi nuenekoa. Duela hogeit bat urte joan nintzaion unibertsitateko bulegora, tesirako argibide eskean. Eta oso harrera ona egiteaz gain, lana burutzeko hainbat norabide iradokigarri adierazi zizkidan, gerora oso baliagarriak gertatu zitzaizkidanak. Pasa den irailean ikusi nuen berriz, aspaldiko partez, eta, nire harridurarako, esan zidan gogoan zuela elkar ezagutu genueneko hura. Eskerrik asko, Patxi, zure laguntzarengatik eta, batez ere, zure memoriagatik.

² Pello Esnalek azpimarratzen du ahozketasunaren bi baliabide garrantzitsu darabiltzala Atxagak *OBBn*: elipsia eta aditz jokatu gabea.

³ Olaziregik (2001: 116) honela dio *OBB* liburuaren gainean:

No podemos dejar de mencionar los cuentos *De soltera*, *Laura Sligo* y *Wei Lie Deshang*, que poseen un ágil ritmo narrativo provocado por la oralidad: los narra de viva voz el personaje llamado Samuel Tellería Uribe y están impregnados de una gran musicalidad y vivacidad. Ese hecho (el ser narrados oralmente) salpica dichos cuentos de características que facilitarían la comprensión al oyente. Entre esas ayudas, tendríamos que destacar las repeticiones (sobre todo de frases) y la sintaxis sencilla (que se vale de la coordinación). Junto con ello, en el cuento de Laura Sligo, la repetición de nombres de pájaros del Amazonas da un ritmo vivo al relato (...). En definitiva, con el empleo de todos esos recursos que Walter J. Ong considera propios de la oralidad (...) se pretende atraer la atención y facilitar la memorización del lector/oyente.

nan idatzitakoak izan ohi dira, eta pertsonaietako baten ahotsa da mintzo zaiguna, hau da, pertsonaietako baten ikuspuntutik datorkigu istorioa. Euskara estandar eta jasoagoa duten liburuetan, ordea, hirugarren pertsona da nagusi, eta Atxaga idazle orojakile eta guztiahalduna gailentzen zaio kontakizunari. Horrek, jakina, ondorio nabarmenak ditu hizkuntz maila guztietan eta lexikoan. Hortaz, esan dezakegu idazle honek “bi euskara” darabiltzala, bakoitzak bere hizkuntz ezaugarri propioak dituelarik. Eta lan honek zenbait ezaugarri partekatzen dituzten *bi euskara horiek* aztertzea du xede.

Lan honek bi parte ditu. Eta hartu dut gogo, sintaxiari eskainitako lehenbiziko parte hunen, lehenik benturatzeko, eta berri iakitera bezala aitzinerat igortzeko. Hunek zer iragaiten den, zer begitarte izaiten duen, eta nor nola mintzo den, abisu eman diazadan. Gero abisu haren arauaz ethorkizunerat gobernatzeko: eta fonetika, morfologia eta lexikoari eskainiriko bigarren partearen kanporat atheratzeko, edo barrenean gelditzeko eta estaltzeko.

1. Perpausaren hitzurrena

1.1. Erakusle kataforiko eta anaforikoak

Galdegai legea zintzo-zintzo bete ohi du Atxagak, zenbaitetan horretarako “triki-mailu” bat edo beste baliatu behar badu ere: erakusle kataforikoak behin eta berriz erabiltzen ditu, agian galdegai legea (galdegaia aditzaren aurre-aurrean jartzea agintzen duena) betetzeko, beti ere ulermenari kalte egin gabe: izan ere, galdegaia luze samarra denean, aditzaren atzean jartzen da, eta, aditzaren aurrean, galdegai-kokalekuan, galdegai luze horren erreferentziakide den erakusle kataforikoa, zeina forma indartuan ere ager daitekeen.

- (1) *Horixe gara artzai guztiak: inorante hutsak* (BLJN).

Galdegaia perpaus oso bat izan daiteke, funtzio ugari bete ditzakeena:

— subjektua:

- (2) *Hori ere kontu zelebrea da, alegia nor bere buruarekin hitzegiten hastea* (BLJN)
 (3) *Eta niri horixe gertatzen zitzaidan, Ameriketara joateak egundoko gaiak ematen zizkidala pentsatzeko* (BLJN).
 (4) *Horrek ematen dit pena gehiena, oso berandu izan zela Mariarentzat* (BLJN)
 (5) *Hori dun txarrena, bera hain izutia izatea* (BIA)

— objektua:

- (6) *Bere alabak ere horixe esaten du, ezin dela Jainkoaren borondatea okertu* (BLJN)

Erakuslearen orde, jatorri galdetzailea duen *zera* kataforikoa ere agertzen zaigu sarri askotan.

- (7) *Zera esatera ausartuko ginateke, isatsa galdu duen katagorriaren antzera zebilela Piolet* (ETI)
 (8) *Zera ematen zuen, herriaren erdia herriaren beste erdiaren etsai amorratua zela oso aspaldi batetik* (BLJN)

- (9) *Zera gertatzen duk, Martin, hi zintzoegia haizela* (BLJN)
 (10) *Eta orduan zera jakin genuen, neska guzti haiek goxogintza ikastera joaten zirela (...), eta probak egiten zituztela* (BIA)

Balio kataforiko hori [*beste zenbatzailea + izena (kontu, pentsamendu...*) + kasu partitiboa] delako sintagmak ere bete dezake ezezko perpausetan, “hori baino ez” zentzua hartuz:

- (11) *Seguraski zu dagoeneko ohituta zaude Mediterraneoko tenperaturetara. Gainera, telebistak beste konturik ez du esaten, hau dela aspaldiko udarik beroena* (GBB)
 (12) *Ez nuen bide guztian beste pentsamendurik eduki, nork salatu ote ninduen* (SJS)

Bestalde, aintzat hartzekoa da erakusle kataforikoa batzuetan ez dela bakarrik ageri, izen baten osagarri gisa baizik, eta forma indartuan gainera.

- (13) *Manuelek ilusio horixe zeukan, amuarrain nazkante hori etxera ekarriko ote zuen* (SJS)

Gutxiagotan, erakusleak ez du balio kataforikorik, anaforikoa baizik.

- (14) *Seta neukala letter horiekin, horretan nengoen* (BLJN)
 (15) *Ez dudala lapurretarik egin, horrekin salbatzen naiz* (BLJN)
 (16) *Baina zerbait bazuela hori gauza segurua da* (OBB)
 (17) *Zein modutakoa den, hori ez dakit* (OBB)
 (18) *Baina nolakoa zaren, hori badakit* (BEBM)
 (19) *Ordubete inguru aritu zirela zaldiak kargatzen, hori izan zen belarriek erakutsi zidatena* (BEBM)
 (20) *Aitak gehiegi mimatzen zaituela, horixe duk iruditzen zaidana* (GBB)

Dena den, askotan ez da erraz erakuslea anaforikoa ala kataforikoa den erabakitzen, eta hori, duda izpirik gabe, Atxagaren erredundantziarako joerari leporatu behar zaio. Alegia, erakuslearen erreferentzia askotan errepikatu egiten du asteasuarrak, bai erakuslearen aurrean, bai erakuslearen atzean jarriz eta, ondorioz, erakusleari balio anaforiko-kataforikoa emanez.

- (21) (...) *eta estimatzekoa da, horrela entretenimendua dauka zaharrak, eta ez da aspertzen. Izan ere, larogei urtetara ailegatzeak hori du txarrena, aspertu egiten dela* (BLJN)

— helburua:

- (22) *Kendu oroitzapen horiek burutik pentsatzen zuen gero. Horregatik, pentsamendu ilun haiek burutik kentzeko, (...)* (BIA)

— zergatia:

- (23) *Horregatik jartzen naiz pentsatzen, beste erremediorik ez dudalako, eta ohitura dudalako ere bai* (BLJN)
 (24) *Eta horregatik, apartamendu hori ilusio bat delako* (BLJN)
 (25) *Horregatik etorri naiz berorregana, zerbait argituko didalakoan* (BIA)

- (26) *Horregatik pasatzen ditu gau txarrak Paulok (...) begiak zabalik edukitzen di-tuelako* (BIA)
- (27) *Eta horregatik izango zion amorrazioa Joxeri, Joxek askotan gogor egiten ziolako* (OBB)
- Zergatizko balioa duen erakuslea gutxitan da anaforikoa.
- (28) *Baina besterik esaten ez genekielako, horregatik bakarrik* (BLJN)

1.2. Galdegai-legearen haustea

Beste batzuetan, erakusle kataforikoa bazter utzi eta galdegai legea besterik (eta gupidarik) gabe urratzen du Atxagak, idatzizkoan ez baina ahozko euskaraz oso ohikoak diren esaldiak sortuz.

- (29) *Neronek jarriko zionat eraztuna hire zintari / Ez, Carmen, jarriko zionat nik* (BIA)
- (30) *Nik gauza asko ikusten dizkiat, ikusten diat itsasoa, ikusten dizkiat arrai beltzak* (BIA)
- (31) *Izena dut Mary Lanford* (HBI)
- (32) *Baina sekretua ez dago osagaietan. Sekretua dago zaintzeko moduan, prozesua bertatik zaintzen duzun ala ez* (GBB)
- (33) *Banuen beste arrazoi bat etxe inguruetan geratzeko, eta hori zen Genoveva, ge-ran gizona galdutako gure nagusia* (BEBM)

1.3. Aditza perpaus bukaeran?

Ezagun da euskarari buruz bala-bala dabilen mito faltsu bat, aditza beti perpau-saren bukaeran jarri behar delakoa, alegia. Eta Atxagaren liburuek faltsutasun hori egiaztatzen dute. Liburuek ez ezik, haren hitzek ere.⁴ Mendeko perpausetan, kasu, ulergarritasunaren hobe beharrez, aditza lasai asko aurreratzen du idazle gipuzkoarrak.

⁴ Horren argigarri, hona hemen bi adibide: lehenengoa, euskaltzain sartzeko hitzalditik (*“Antzarak, zenbakiak eta letrak”*, Asteasu, 2007-3-17) ateratakoa. Bigarrena, Euskadi Irratiko Goiz kronika saioan hiru egun geroago egin zioten elkarrizketatik:

Esan beharrik ere ez dago utopia lortzearen, gero eta gehiago, hobeto, ederrago adieraz-teko gai izatearren, hizkuntzak baliabide asko behar dituela, eta, ahal den neurrian, bortxatu egiten duela hizkuntzaren naturaltasuna, hizketan azaltzen dena. Euskarak, esate baterako, aditza bukaeran jartzeko joera omen du. Baina Juan Bautista Agirrerentzat joera hori muga bat da, eta horregatik idazten du honela Jesusen eta bere dizipuluen arteko elkarrizketa bat: *Nere semechoac, maite izan ezazue elcar: Filioli, diligite alterutrum. Aspertu ciran icasleac, beti gauza bera adituaz, eta esan cioen: Maisua, cergatik beti gauz au esaten digu? Erantzun cien: Ceren Jaunaren Aguintea dan, eta au ongui eguiten bada, bera bacarrik asco dan.* Bistakoa da. Aditza aurrera ekartzen du.

MANU ETXEZORTU: Beraz, gaur egun badira garbizaleak, nolabaiteko puristak.

ATXAGA: Badira ez, giro bat dago erabatekoa. Oraindikan dago... zenbat hitz? Nik ezagutzen dut hemen hurbilean irakasle bat eta pertsona nagusiei klaseak ematen dizkiena, eta berak esaten dit ehuneko hirurogeita hamarrek oraindikan pentsatzen dutela aditza, berboak, euskaraz azkenean jarri behar dela eta bekatu izugarria dela, larria, aditza esaldiaren hasieran jartzea eta holako gauzak. Jende hori benetan asko estimatuko genuke beste eginkizun batzuetara zuzenduko balu bere bizitza.

- (34) *Ez dut ametitzen inork (...) "lasto motxordo" izena erabiltzea izendatzeko Jainkoak dohain eman digun habia* (ETI)
- (35) *Eta aldi berean keinu bat egin zion Paulori, ateratzeko lehen bait lehen jostundegitik* (BIA)
- (36) *Harrapatuta paretaren eta egurraren artean (...)*, (HBI)
- (37) *Bukatuta dantzaldia, (...)* (SJS)

2. Perpaus elkartua: alborakuntza eta juntadura

2.1. Alborakuntza: lokailuak

Jakina denez, alborakuntza ahozko hizkeraren ezaugarri nagusietako bat da, eta hortaz, sarritan agertzen da ahozkotasanaz gainezkako testu atxagarretan.

- (38) *Hurrengoan, berriz, guztia joan egin da, ezin liteke hutsune beltz bat baizik sumatu* (STXB)

Baita ahozkotasanaz elikatu gabekoetan ere, baina urriago:

- (39) *Baina betaurrekoak falta zitzaizkion, ezin zuen irakurri* (SJS).

Alborakuntzan, entzuleak/irakurleak berak antzeman behar du (testuinguruari esker-edo) esaldien arteko lotura semantikoa, eta sarritan lokailuek errazten diote lan hori. Esnalek (2002: 24) gogorarazten digunez, *ordea* lokailua perpaus hasieran —eta atzean komarik jarri gabe, erantsiko genuke guk— erabili ohi du Atxagak, gaur egungo joeraren aurka, eta Axularren bideari jarraiki.

- (40) *Ordea ez zen bihotz huts* (OBB)
- (41) *Ordea marruka hasita ere, berdin da* (BEBM)

Zenbait lokailuk ahozko hizkeren elipsiek eragindako informazio-hutsak betetzeko funtzioa dute.

- (42) *Herrian bazen bat, neska bat, alegia, aurreneko errebueltan bertan ttitti jolasa onartzen zuena* (BLJN)
- (43) *Igual ikusten zuen, apaiza alegia, bidetik paseatzen* (BLJN)

Beste batzuek —*ba* lokailuak, kasu— diskurtsioan atsedean laburra hartu eta segidakoa pentsatzeko aukera ematen dute, ahozko hizkeran —eta ez idatzizkoan, jakina— gertatu ohi den bezalaxe.

- (44) *Nola ez neukan dirua egiteko proportzio onik, ba dantzan egiten nuen* (BLJN)
- (45) *Gu etxeke gelaren batean ikusiz gero, bada makila bat hartu (...)*(BIA)

2.2. Juntadura

2.2.1. Emendioa

Jakina denez, ahozkotasanak emendiotik asko “edaten” du.

- (46) *Eta denak konforme etorri ziren nirekin, eta mendiska hura igotzeari ekin genion denok hileran jarrita, eta luze gabe buruan kanta ttiki bat besterik ez zeukan mutilaren etxe aurrean egokitu ginen* (BIA)

Emendioa da Atxagaren hizkuntz ezaugarririk berezkoenetakoa da: normalean ezin du adjektibo bakar batez zerbait definitu (bi, hiru edo gehiago behar ditu). Normalean ezin du kausazko perpaus baten bidez gertakari baten kausa azaldu (bi edo hiru behar ditu). Norbaitek zerbait esaten badu, gauza bat baino gehiago (perpaus osagarri bat baino gehiago) esango ditu, eta adjektibo horiek edo mendeko perpaus horiek, nola ez, emendiozko juntagailuaren bidez loturik ageri dira.

Perpaus osagarriei dagokienez, honako egitura hau hobesten du Atxagak ulermena errazteko asmoz:

[1. perpaus osagarria + aditz nagusia + 2. perpaus osagarria + ...]

- (47) *Salako mahai txapalari zartako bat ematea lortu zuen oraingoan, eta errebisten ontzia iraultzea* (GBB)
- (48) *Bera ere hala moduz zegoela adierazi nion, aldatua ikusten nuela arratsalde harez gero, beste bat ematen zuela* (SJS)

2.2.2. Hautakaritza

Atxagak oso-oso maiz darabil *edo* juntagailua, idatzitako zerbait hurrengo esaldia- ren bidez *ñabartzeko* —ahoz hiztunek egin ohi duten bezala— edo pentsatutakoaren eta errealitatearen arteko aldea adierazteko. BIA liburuan parra-parra aurki dezakegu baliabide hau.

- (49) *Ordurarte ia ez du izenik eduki, edo eduki du baina ez da konturatu izen horrek seinalatzen duen diferentziaz* (STXB)
- (50) *Bi bider pentsatuko bere grina txar horri segitu aurretik. Edo hiru bider* (BLJN)
- (51) *Eta oso ondo, baina ez hain ondo halere* (BIA)
- (52) *Behar bada orain kanta ttikia itzuli egingo da bere burura, pentsatu genuen, baina ez, ez zitzaion itzuli* (BIA)
- (53) *Eguraldi txar haren zalaparta eta hotsek esnatu egin ninduten azkenean. Esnatu edo erdi esnatu* (BEBM)

2.2.3. Aurkaritza

Oso aurkikuntza polita egin dugula uste dugu: Atxagaren genero desberdinetako bi testuren bi pasarteren arteko antzekotasun sintaktiko-semantikoa. Bietan pertsonaiaren bizitzaren bi fase zeharo desberdinen berri ematen zaigu. Eta bien arteko lotunea (edo, hobeto esanda, etena) *baina* juntagailua da. Paralelismo sintaktikoa paralelismo semantikokoaren menpe. Eta badira aldaketaren erakusgarri diren beste bi hitz garrantzitsu, bi testuetan ageri direnak: *bapatean* eta *ohartu*.

- (54) *Baina egun batean, bere gogo eta nahiek ehun eta larogei gradutako jira ematen dute: bapatean bere izenaz ohartzen da, nola partikularra eta berezia den, nola berdinik ez daukan* (STXB)
- (55) *Baina gaua dator... (...) Eta bapatean, zeharkatu egiten du / belardiaren eta kamio berriaren arteko muga, (...) ez da ohartzen bere heriotzaren hurbiltasunaz ere* (Trikuarena poema).

Baizik juntagailua oso gutxitan erabiltzen du asteasuarrak dagokion hitzaren atzean.

(56) *Ez baita egilea zerarik inportanteena literaturan, egin duen obra baizik* (ETI)

(57) *Ez zuen ematen basurdeak zirenik, zakurrak baizik* (STXB)

Aurrean, ordea, sarriagotan, *eta* juntagailuaz lagundurik edo ez.

(58) *Bere helburua ez da nabigatzea, baizik eta portu batera ailegatzea* (HBI)

(59) *Ez zen nirekiko adeitasun berezirik horretan, baizik eta obitura* (SJS)

3. Perpaus konplexua: menderakuntza

3.1. Perpaus osagarriak

3.1.1. Aditz bat gobernatzaile duten perpaus osagarriak

Perpaus osagarriaren gobernatzailea aditz bat denean, mendeko perpausa predikatu nagusiaren aurrean zein atzean ager daiteke. Lehenengo posibilitatea “zenbaiten ustez dotoreago” bada ere, bigarrena “askotan hobesten da” (EGLU-V (I), 39). Eta biak topatu ditugu aztertutako testuetan.

(60) *Piezarik arruntena zela esan zidaten* (ZIU)

(61) *Langileak egur kanpamendua prest zegoela esan zien* (BIA)

(62) *Gaurko egunetik begiratuta, bizitzak eman didan esperientziarekin, Pauline Bernadetteren kontrako izpiritua zela iruditzen zait* (BEBM)

(63) *Zubia zeharkatzerakoan, autoaren faroek atarian zeuden lagunak bost zirela erakutsi ziguten* (SJS)

(64) *Pentsatzen niagok aurki lur horren azpira joan beharrean nagoela hemeretzi urterekin* (BIA)

(65) *Entzuna zion (...) bere lehenengo lana herri batera sartzean etxe aberatsetako ispiluez jabetzea izaten zela* (SJS)

Baldin *eta* predikatu nagusi batek perpaus osagarri bat baino gehiago badu, Atxagak maiz erabiltzen du —emendioaz aritu garenean aipatu dugun bezala— honako egitura hau:

[1. perpaus osagarria + predikatu nagusia (+ *eta* juntagailua) + 2. perpaus osagarria]

(66) *Txoriak gaua etorri zaiola pentsatzen du, eta gau horren erdiko izar batena dela bera hainbeste itxutzen duen diztira malizios hori* (STXB)

(67) *Beraiek ere Mintzoaren berri bazutela iruditu zitzaidan, eta horregatik zeudela han* (BIA)

(68) *Setatsuak bere arrazoia bazuela iruditu zitzaidan, zerbait bazela gaikalde hartan batere ikararik gabe egoten jakitea* (BEBM)

(69) *Gorroto ninduela iruditzen zitzaidan, ez zitzaiola ahazten (...)* (SJS)

Bestalde, gobernatzailea predikatu konplexu bat izan daiteke, osagarria + aditza itxura duena, baina, azken finean aditz soiltzat funtzionatzen duena.

- (70) *Segituan hartzen zioan usaina, organizazio politiko klandestinoren batekoa izango zela* (GBB)
- (71) *Irudipena izan nuen, bataren eta bestearen espresioa ikusita, handiak ezin izango zuela txikia borroka batean hautsi* (SJS)

3.1.2. Izen bat gobernatzailerik duten perpaus osagarriak

Atentzioa eman digu Atxagak atzizki bat baino gehiago erabiltzeak: liburu batzuetan, EGLUn aipatzen ez den bat erabiltzen du (-neko), beste batzuetan -lako, eta beste batzuetan, irizpide finkorik ez, biak.

- (72) *Sebastianek marrubiak bilatzen ari zeneko itxura egiten zuen* (STXB)
- (73) *Burutazio honek susmo bat ekarri zidan, Mintzoak mutil haren begiak ixteko bakarrik bidali ninduelakoa* (BIA)
- (74) *Lana uztera zihoaneko keinua* (BIA)
- (75) *Jonek berriz ez zuen katakume goxo bat zelako inpresiorik ematen* (GBB)

3.1.3. Gobernatzailerik "berezia" duten perpaus osagarriak

EGLUn (V-(I): 56) *eskerrak* aipatzen da perpaus osagarrien "governatzailerik berezi" gisa. Ahozkotasanaren paradigma den *Jose Francisco* ipuinean, idazle gipuzkoarrak, erregistroarekiko koherentziaz, *grazik* erabiltzen du.

- (76) *Grazik oraindik zu bezalako damak badirela mundu nigargarri honetan* (OBB)

Beste gobernatzailerik batzuk hain dira "bereziak", non guk interferentzien multzoan sailkatuko baikenituzke.

- (77) *Eta gainera ni ez nago batere gaixo, bakarrik gozoa ez zaidala komeni* (BLJN)

3.1.4. Gobernatzailerik isilpean duten perpaus osagarriak

Horrelako egiturak ahozkotasanaren zerbitzuan daude, nabarmen. Hurrengo adibidean, gainera, beste bi baliabidek indartzen dute ahozkotasuna: *ba-* lokailuak eta *irakurri-*ren orde *letu* agertzeak.

- (78) *Joaten nintzela drugstore-ra? Ba bazter batetan eseri eta letu egiten nituen* (BLJN)

3.2. Adjektiboak: perpaus erlatiboak

Atxagaren hainbat testu aztertuta, honako ondorio hauek atera ditugu perpaus erlatiboek dagokienez:

a) *-n* da erlatibatzailek erabiliena; *-tako* ere maiz agertzen da; *-riko* gutxiagotan (baina *ETI* liburuan maiz); askoz gutxiagotan *non*; *zein* bizidun bakarra topatu dugu, Iparraldeko euskaraz mintzo den BIA-ko sugaaren ahotan.

- (79) *Baziren baita ere bihotz ahulekoak beren artean, zeinak buru haundiarekin kupitu eta bakarrik ez uzteagatik plazara joan eta eztenarekin itxura egiten bait zuten*

Aditz erlatiboa partizipio soila deneko egitura ekialdekoaren adibideak ere gutxi-gutxitan ediren ditugu.

- (81) *Izkribuaren aipatu egoeragatik* (OBB)
 (81) *Txirrina-pantika deitu zomorroa* (OBB)
 (82) *Neronek esango dizut otsoengandik aldegin egunean agindutakoa* (BEBM)

Erlatiboetan euskalkien arteko alde nabarmena da, eta Atxagak aintzat hartzen du hori: BIA-ko sugeak Iparraldeko mintzoa darabilenez, *-riko* erlatibatzailea baliatzen du. Genero konturik ere bada tartean, antza: *-riko* ugari ageri da *Etiopia* liburuko poemetan.

b) *-n* eta *-tako* honako kasu hauek erlatibatzeko erabiltzen dira: absolutua, ergatiboa, datiboa, eta inesiboa. Kasu komunztadura dagoenean, ordea, gainditu egiten da murrizketa hori, edozein kasu erlatiba daitekeelarik.

- (83) *Azkenean heldu zen nahi bide zuen lekura* (BIA)

c) *-n* / *-tako* erlatibatzaileek badute “arazo” estruktural bat ulergarritasunari kalte egin diezaiokena: erlatiboa izen ardatzaren aurrean agertzea. Horrek sarritan behartzen gaitu erlatibo labur samarrak egitera edo, bestela, Atxagak hain kuttun dituen perpaus erlatibo apositibaok erabiltzera.

- (84) *Bada Mintzo bat barnetik sortzen zaiguna* (BIA)
 (85) *Eritegi eder askoa, makina bat gaixo sendatutakoa* (OBB)

Perpaus erlatibo apositibo horiek badute murriztapen bat, salbuespenak salbuespen idazle gehienek betetzen dutena: izen ardatza kasu absolutuan dago, perpaus nagusiak hala exijiturik. Bestelako kasu bat baldin bada, asteasuarrak erlatibo librea baztertu eta izen ardatza errepikatzea hobesten du:

- (86) (...) *esaten zion gizon hark mutil ttiki bati, Paulo bera zela antzematen zitzaien ume ttiki bati* (BIA)

Topatu dugun beste adibide batean, ordea, arrisku handiagoa hartu du, izen ardatza edutezko genitiboan dagoelako; *-n* menderagailuari atxikitako kasua, ordea, absolutua da.

- (87) *Neskatila baten itxura zuen, helduagoa ematearren takoizko oinetakoekin ibiltzera behartuta zegoena* (BEBM)

Perpaus erlatibo apositiboetan erlatibatzen den funtzioa denborazkoa bada (eta izen ardatza *aldia* bada), euskaldun askok nahasi egiten dituzte, gaztelaniarekiko interferentziaz, perpaus erlatiboa eta perpaus osagarria. Esan dezagun, Atxagaren izen onaren alde, ondoko adibidea elkarrizketa batetik ateratakoa dela, eta litekeena dela gure idazleak berriaz egiten nahi izana akats hori, ahozko euskararen egiten direnen lekuko.

- (88) *Bigarren aldia da zakurren janagatik kargu hartzen didazula* (GBB)

Egitura ez-apositiboa erabiltzen duenean, argiago geratzen da perpausaren erlatiboa izatera, eta ez dago interferentzietarako tokirik.

(89) *Hau da norbait ogia egiten ikusten dudan aurreneko aldia* (GBB)

d) zenbait belarri fin asaldatuko badira ere, Atxagak, batzuetan, *zein-* ekiditeagatik, [-n /-tako + izen ardatza] egitura erabiltzen du erlatibo ez-murrizgarrietan. Bigarren adibidean erakusleak errazten bide du aukera hau.

(90) *Aitonak kopeta zimurtuz begiratu zion zer esan asmatu ezinez zebilen Sebastiani* (STXB)

(91) *Paulori adio goxoa egindako Teresa haren belauna* (BIA)

(92) *Auskalo zertan pentsatzen ari zen aldian behin salara etorri eta musika jartzen zuen Genoveva* (BEBM)

e) jakina da euskaraz ez dela oso arrunta erlatiboaren izen ardatza perpaus oso bat izatea. Atxagak halakorik adierazteko honako prozedura hauek baliatzen ditu:

e.1.) [perpaus nagusia + -n menderagailua duen perpaus erlatiboa + *gauza* izen ardatza]

(93) *Jakina, hamabost urtez mutiko guztiek arbuiatzen dute amaren laguntza, gero gertatzen ez den gauza, noski* (ETI)

(94) *Anitz lagunek, behintzat, hori esaten zidaten lantokira hurbiltzen nintzen bakoitzean; azken aldian oso gutxitan gertatzen zen arazoa, bestalde* (ETI)

(95) *Hori esan eta pudding txokolatetzkoa kentzen dit aurretik, bere aitaren kontuak bakean uzten dizkiodanean egiten ez duen gauza* (BLJN)

(96) *La Vacheri baso usaina antzematen zitzaion, behi batek oso gutxitan izaten duen gauza* (BEBM)

e.2.) perpaus erlatibo librea, absolutu singularrean. Egitura hau zilegi izatekotan, perpaus erlatiboa atributuzkoa izan behar da eta izen ardatz-edo den perpausa erlatiboaren atzean agertu.

(97) *Bazekien gutxi gorabehera Barcelona inguruko zein tokitan zegoen. Eta askozaz ere okerragoa zena, Pascalek bazekien* (GBB)

Aurrean agertuz gero, ordea, guri behintzat, emaitza ez zaigu onargarria iruditzen.

(98) ? *Bazekien gutxi gorabehera Barcelona inguruko zein tokitan zegoen. Eta Pascalek bazekien, askozaz ere okerragoa zena*

e.3) esaldi bakar batean bildu beharrean, bi perpaus bereizi erabiltzea, erlatiboaren ordeztararen *hori* erakusle anaforikoa sartuz.

(99) *Neskaren agurra entzun bezain azkar bere pentsamendua entzun nuen, oso garbi, Paulorena berarena bezain garbi. Harritu egin ninduen horrek* (BIA)

(100) *Ez zuen pentsu bankete harena konprenitzen, eta urduritasuna ematen zion horrek* (BEBM)

(101) *Behi makalen konpainia uzten dut, eta horrek desertura eramaten nau* (BEBM)

(102) (...) *bere zerebroaren zati erabat esnatu gabekoa, eta zati horrek (...)* (GBB)

Hori erakuslea kataforikoa izan daiteke, haren esaldia tartekietan agertzen bada.

- (103) *Gizon hura argia iruditzen zitzaidan, berarekin konparatzeko modukoa edo —horrek ematen zion beldurrik haundiena— bera baino azkarragoa oraindik* (BIA)

f) badago erlatibo atxagatar peto-peto bat, zenbaitek erdarakadatzat hartuko luketena, baina, finean, adierazkortasun handikoa dena: erlatibo libreari sozietibo kasua eranstea, edo erlatiboaren izen ardatza sozietibo kasuan dagoen adjektibo edo partizipio bat izatea —gaztelaniazko “con lo (...) que” delakoaren pareko. Balio semantiko ugari izan ditzake, hala nola kontzesio- eta ondorio-perpausena.

- (104) *Dolarrek han balioko dutenarekin, gainera* (BLJN)
 (105) *Iharrak ere egin zuen zerbait, bera zen serioarekin* (BLJN, kontzesio balioa)
 (106) *Hik balio duanarekin* (BIA)
 (107) *Nagoen aspertuarekin, edozein gauza entzungo nuke* (BEBM, ondorio-perpausaren balioa)
 (108) *Nire barruko ahotsak berak, den borrokazalearekin, zahar horrengandik apartatzeko esaten dit* (BEBM, kontzesio balioa)

g) badago euskaraz erlatibo berezi bat, adjektibotik gertu-gertu dagoena, eta honako ezaugarriak dituena: izen ardatzik ezean “erakusle ardatz” bat” agertzen da (bigarren gradukoa eta plurala, hots, *horiek*), nominalizaturik; erakusle ardatza leku-genitiboan dago; kasu horri absolutu kasua eransten zaio, aditz nagusia *izan* aditza baita. Bada, hor atentzioa ematen diguna da subjektua singularrekoa bada, aditz erlatiboan ez dagoela absolutu pluralaren markarik, “erakusle ardatza” plurala izan arren. Izan ere, aditz erlatiboak ez baitu komunztadurarik izen ardatzarekin, perpaua nagusiaren subjektuarekin baizik.

- (109) *Baina Old Martin ez da ixiltzen den horietakoa* (BLJN)

“Erakusle ardatza” isil daiteke, bi kasuak (leku genitiboa eta absolutua) mendera-gailuari erantsiz.

- (110) *Iharra ez zen erronkan ibiltzen zenetakoa* (BLJN)

Badakigu horrela esaten eta idazten dutela euskaldun gehienek, baina, gure uste apalean, eta errealitatea desiratik urruti egon ohi dela jakinik ere, perpaua sintaktikoki zuzena izatekotan komunztadura egon beharko litzateke aditz erlatiboaren eta izen edo erakusle ardatzaren artean (*Baina Old Martin ez da isiltzen diren horietakoa*). Eta hala jokatzan du Atxagak berak ere batzuetan, guri lasaitu handia emanez.

- (111) *Javier (...) noiz nai ehetic aldeguiten dutenetakoa guenian* (OBB)

h) Atxagak batzuetan “clefi” delako erlatibozko perifrasiak erabiltzen ditu galdegaia azpimarratzeko, kontuan hartu gabe hitzurrena aski izango zatekeela galdegaitasun hori adierazteko.

- (112) *Bera izango duk barregarri geldituko dena* (BLJN)
 (113) *Eta askotan neroni izaten nintzen zurrumurruak bidean jartzen zituena* (BLJN)

(114) *Oraingoan gizona izan zen begiak lurrera jarri zituena* (BIA)

(115) *Huraxe zen jakin nahi nuena* (BEBM)

i) Asteasuarrak bakanka erabiltzen du [izen ardatza + perpaus erlatibo + kasua] delako egitura.

(116) *Zuek orduan basamutil ezer ikusi gabekoak zineten* (BLJN)

j) Zenbait aldiz, *-tako* erabiltzean, aditz erlatiboaren eta izen ardatzaren artean *izan* aditza tartekatzen da (eta horri *-tako* eransten), iraganalditasuna nabarmentzeko-edo.

(117) *Bi anaiak egon izandako lekurantz* (BIA)

(118) *Berak ezagutu izandako emakume edadetuen ereduan* (GBB)

k) Atxagak euskaldun askoren “bekatua” egiten du inoiz edo behin: perpaus erlatiboak eta zehar galderak nahastea. Hurrengo adibidean, guk behintzat, apal-apalik badarik ere, *hik badakik hor barruan zer daukaan* idatziko genukeen.

(119) *Hik badakik hor barruan daukaana* (BEBM)

l) Jakina denez, *-(e)nean* menderagailu denborazkoa, berez, perpaus erlatibo libre bat da, inesibo kasuan dagoena. Menderagailu denborazkoa bihurtuta, esan dezakegu nolabait “fosildu” egin dela. Bada, idazle gipuzkoarra, berriz ere arriskua hartuz, lekuzko balioa ematera ere ausartzen da, baldin eta izen ardatz isilduaren erreferentzia lehenago (eta ez urrutiegi) aipatu badu. Hurrengo adibidean *mahaiei* da lekuzko izen hori.

(120) (...) *mahaiei begiraturuz (...) Haietako batean, gainera —luzeenean, jokalariai ereriko zirenean— (...) bandera gorri eta izarduna ikus zitekeen* (GBB)

3.3. Perpaus adberbialak

3.3.1. Kausazko perpausak

Kausazko perpausak eta osagarriak badute ezaugarri komun bat, Atxagaren estilistikari dagokiona: ez ohi dela perpaus bakar bat agertu, bi edo hiru baizik, emendiozko juntagailuaren bidez lotuak. Izan ere, lehenago ohartarazi dugun bezala, asteasuarraren obran norbaitek zerbait esaten badu, gauza bat baino gehiago esaten du, eta zerbait gertatu bada, arrazoi batengatik baino gehiagorengatik gertatu da.

(121) *Iluntzen ari zuelako eta hastear egongo zelako (...) partidua* (GBB)

(122) *Haizeak freskatu egiten baitzizkion (...) eta aldi berean uxatu egiten baitzitu-tuen* (GBB)

Atxagak erabiltzen dituen kausazko perpaus motak honako hauek dira:

a) ZERENGATIK (...) BAIT-

Usu topatzen da ahozketasuna islatu nahi den testuetan (BLJN eta BIA liburuetan batez ere), Atxagaren estilo errepikakor samarraren erakusgarri.

(123) *Zerengatik umore txarrean nagoenean ez baitut gardena zaintzen hasteko gogorik izaten* (BLJN)

- (124) *Zerengatik gehienek ikusiak baitzituzten aipatzen zizkidaten gauza haiek* (BIA)

Zerengatik lokailua *bait-* menderagailua gabe ere azaltzen da askotan BLJN liburuan, eta gutxiagotan BIAN.

- (125) *Oso ondo, ama! –dio Jimmy gizarajoak, zerengatik, esaten diet beti, ume hori bakar xamar dagoela etxean, anaiarrebaren bat beharko lukeela* (BLJN)
 (126) *Suak lagundu egiten dizu, zerengatik horrelakoxea da sua,* (BLJN)
 (127) *Zerengatik erakusten zidan Obabatik hain urrun zegoen itsaso hura* (BIA)

Harrigarria badirudi ere, ez Villasantek ez EGLUK ez digute lokailu horren berri ematen.⁵ Atxagaren asmakizuna ote? Ez: ekialdeko euskalkietako idazle zahar bazuengan [*zerengatik... bait-*] egitura agertzen baita.⁶

b) ZERGATIK (...) BAIT-

EGLUn (VI-2, 207) *zergatik* lokailua aipatzen da, baina *-n* menderagailuarekin batera (eta ez aditzari *bait-* erantsita), euskalki arrazoiengatik (*zergatik*, lokailu gisa, mendebaldeko euskalkiari dagokio). Atxagak, ordea, *bait-* menderagailuarekin batera erabiltzen du.

- (128) *Zergatik etxe asko baitzeuden zerrategi haren inguruan* (BIA)
 (129) *Zergatik han ez baitago niretzako ezer egokirik* (OBB, *Post tenebras* ipuineko gutun batean)

Bait- menderagailua gabe, ordea, apenas agertzen den *zergatik* lokailua.

- (130) *Ume horri... zergatik ume bat duk ezta?* (BIA)

c) NOLA (...) BA (...) -n / NOLAZ ETA -n

Sarri askotan erabiltzen du Atxagak zioa adierazteko modu hau.

- (131) *Nola apustuak oso fuerteak ziren, laster aurkitu nintzen* (ZIU)
 (132) *Nola laburra egin nahi zuen* (STXB)

Nola adberbioaren *nolaz* aldaera ere erabiltzen du (batzuetan testu berean) *eta* juntagailua eskuinean duela.

- (133) *Nolaz eta bi hilabete baigeneramatzan hire berririk gabe* (HBI)

Gutxitan topatu dugu lokailu hau *bait-* menderagailuarekin.

- (134) *Karrerista batek, nola baitzen trebe, (...)* (BIA, Iparraldeko mintzoa duen sugearen hitzetan).
 (135) *Nolaz eta oso gaztea baitzen* (OBB, *Post tenebras* ipuina)

⁵ Sarasolak, ordea, haren aipua egiten du, baina galdetzaile izaera emanez.

⁶ Hona hemen adibide bat: "Iakiteko duzu nahi baduzu sarthu Arriba de Seillasen idukazu esteko partearekin zerengatik uesteko parte urak usten baitu" (Piarres d'Etcheverry, *Ixasoco Nabigacioneoa*, 1677).

Ahokotasuna indartzeko, perpaus nagusiaren aurre-aurrean *ba* lokailua tartekatu ohi da.

- (136) *Nolaz eta mardulagoa zen, nolaz eta atrebituagoa zen, ba jendeak irabazle-tzat jotzen zuen* (BLJN)
 (137) *Nolaz eta alde onak bakarrik azaltzeak lotsa ematen zion (...) mutu gelditu zen* (BIA)

d) ZEREN (...) BAIT-

Estilo jasoari eta ekialdeko euskalkiei lotuta dago, eta, beraz, BLJN edo STXB liburuetatik ia erabat aparte dago, salbuespenak salbuespen.

- (138) *Zeren eta izebak goizeko bederatzietan jaiki erazten baitzuen egunero* (STXB)
 Atxagaren azken bi nobeletan, ordea, maiz ageri da.
 (139) *Zeren halaxe adierazten baitzion* (GBB)

Baita —eta harrigarria gertatzen zaigu hori— BEBMko elkarrizketetan ere. Liburu horretako animaliek euskara jasoagoa dute aurreko nobeletako pertsonaiek baino

- (140) *Ez daude inon, zeren ihes egin baitute*

Ziur gaude hori Atxagak nahita sortu nahi izan duen efektua dela.

GBB liburuan *zeren* lokailua maiz erabiltzen da elkarrizketetan, aditzari menderagailua atxikita edo atxiki gabe.

- (141) *Zeren niretzat oso kuestio desberdinak dituk*

e) BAIT-

Menderagailu hau bakanka azaltzen da aztertutako testuetan lokailurik gabe.

- (142) *Inor ez baita niri kontra egitera atrebituko* (BLJN)
 (143) *Legea berbera baita munduan arnasa hartzen duten guztientzat* (STXB)
 (144) *Baina goiz hura ez zen beste goizak bezalako izan. Goiz hartan morroiak Heriotza ikusi baitzuen azokan* (HBI)

f) EZEN (...) BAIT-

- (145) *Ezen ezinezkoa baitzizaion (...) arreta jartzea* (STXB)
 (146) *Ezen lanturuekin luzatzea besterik ez baitzuten egiten* (BIA)

Adibide bakarra topatu dugu (gehiago egongo dira baina), non *ezen* lokailua menderagailurik gabe ageri den: Atxagak Agirre Asteasukoaren euskara imitatzen duen *Camilo Lizardi* ipuinean, hain zuzen.

- (147) *Ecen ba zequiat (...) cein griña vicico guizasemea aicen* (OBB)

g) ZE (...) BAIT-

Lehenengo eta behin, nabarmendu beharra dago *ze* lokailua ahozko euskarari dagoikiola (Villasante 1980: 144) eta, agian horrexegatik dago EGLUtik deserriturik.⁷ Behin baino gehiagotan erabiltzen da HBI liburuan, eta —harrigarrien gertatzen zaigun gauza—, aditzari *bait-* menderagailua eransten zaio. Harrigarri, bai, *ze* hori bizkaierazkoa delako (mendebaldekoa, beraz), eta *bait-* ekialdeko euskalkiena.

(148) *Ze nere ahalegin guztiak kondenatuak baitaude hemen*

(149) *Heriotza harritu egin zen behin ere ez bezala, ze denda hartan ez baitzuen morroi bakar bat ikusi, baizik eta bost, zazpi, hamar morroi berdin ikusi baitzituen*

3.3.2. Denborazko perpausak

Espero izatekoa den bezala, Atxagak tipologia zabaleko denborazko perpausak baliatzen ditu bere literaturan. Hemen ezaugarri esanguratsuak baino ez ditugu aipatuko. Eta, gure ustez, hauxe da esanguratsuen: jakina da denborazko perpausak perpaus nagusiarekiko aldiberekotasuna, lehenagotasuna edo gerokotasuna adieraz dezaketela; bada, askotan erabilera —kasu honetan, idazle gipuzkoarraren erabilera— ez dator bat gramatiketan esaten zaigunarekin.

a) PARTIZIPIOA + KASU INSTRUMENTALA

Denborazko perpaus honek modua ez ezik, aldiberekotasuna ere adierazten du. Kontua da askotan ez dagoela muga garbi-garbirik lehenagotasunaren, aldiberekotasunaren eta gerokotasunaren artean. Hurrengo adibidean, adibidez, “atea irekitzea” eta “kaleratzea” ez dira aldi bereko gertakariak. Aurrena bata gertatzen da, eta gero bestea.

(150) *Atea irekiz, ezer ere esan gabe, kaleratu egin nintzen* (ZIU)

(151) *Txabolaren ateari danbateko bat emanetz, Paulok Obabako plazaren bidea hartu zuen* (BIA)

Hortaz, gure ustez —barka bekigu atrebentzia—, hor *atea irekita* / *danbateko bat emanda*, *atea irekitakoan* / *danbateko bat emandakoan* edo antzeko zerbait idatzi beharko zukeen Atxagak.

b) -TZERAKOAN, -TZEAN, -TAKOAN

Antzeko zerbait gertatzen da hurrengo bietan: *-tzean* dio asteasuarrak. Guk *-takoan* proposatuko genioke, gerokotasuna adierazi behar baita, eta ez aldiberekotasuna.

(152) *Apustua bukatzean Beltzak —Beltza zen gogorrarekin— negar eta guzti egiten zuen* (BLJN)

(153) *Eskerrik asko afariagatik. Bukatzean, hona igoko ditut bandexak* (GGB)

Ondoko bietan *-tzerakoan* jartzen du, baina guk, apal-apalik, *-tzean* proposatzen dugu aldiberekotasuna azpimarratzeko. Izan ere, *-tzerakoan* hurbilago dago —eus-kaldun askoren erabilera gorabehera— lehenagotasun hurbiletik (Zubiri & Zubiri 1995: 733-734).

⁷ Behin bakarrik aipatzen da hor (EGLU III, 178).

- (154) *Etxe ataritik pasatzerakoan, katiatutako txakurrek utzi egin zioten zaukan egiteari* (STXB)
 (155) *Norbait preso egiterakoan, harrapalariak ble esaten zion* (STXB)

Dena den, aitortu beharra dago Atxaga “ez dagoela bakarrik” puntu honi dagokionez. Villasantek (106) dio *-tzerakoan -tzean*-en baliokidea dela, hots, aldiberekotasuna adierazten duela. Eta horretarako, Axular maisuaren hainbat adibide damaizkigu.

C) ERREDUNDANTZIAK DENBORAZKO PERPAUSETAN ERE

Ikusi dugun bezala, idazle gipuzkoarrak, ahozkotasanaren zordun, erredundantziarako joera garbia du, errepikak, kataforak eta anaforak lekuko. Hurrengo adibidean, denborazko perpausaren anafora den *orduan* adberbioa darabil, indargarri soil gisa. Bera —eta *ba* lokailua— gabe ere, zuzena litzateke esaldia, baina galdu egingo litzateke ahozko euskararen kutsu hori.

- (156) *Azkenean, Kathleneek hori esaten duenean, ba orduan Old Martinek (...)* (BLJN)

Esana dugu Atxagak oso gustukoak dituela hitz edo esaldi osoen errepikapenak. Bada, ildo horri jarraiki, aliterazioak ere atsegin ditu, dudarik gabe, eta morfologiak horretarako bidea ematen dio: hurrengo adibidean, aditz izen bat eta izen bat inesibo kasuan egoteak ahalbidetzen du aliterazio efektu hori, Olaziregik aipatutako “memorizazio” horren mesedean sortua.

- (157) *Baina trumoi hori entzutean niri zerbait trabatu zait eztarrian* (STXB)

Esaldi hau *letu* duenak, gure idazlearen liburuak arreta minimo batekin *letu* baldin baditu, berehalaxe gogoratuko du antzeko egitura bat, HBI liburuan behin eta berriz errepikatua. Hona hemen adibideetako bat:

- (158) *Ez al dugu aduanan problemarik izango, esan zigunean / guri zerbait hautsi zitzaigukean bihotzean, KRA!*

D) MAIZTASUNA

Usu topatu ditugu Atxagaren testuetan inesibo kasua duten perpausak (*-nean, -tzean, -tzerakoan*), eta usu kasu sozietiboaren bidez sortutakoak (aditza jokatu zein jokatu gabea izanda), batik bat BIAN.

- (159) *Hitz egitearekin batera damutu zen* (STXB)
 (160) *Hori bururatu zitzaidanarekin batera, gogoratzen hasi nintzen* (BLJN)
 (161) *Hitzegiten ari zenarekin batera* (BIA)

E) HITZURRENA

Euskal sintaxiaren menderakuntza gai korapilotsua da, dudarik gabe. Zenbaitek —zurrunezi— diote menderakuntzan elementu menderatuak elementu menderatzailearen aurrean agertu behar duela. Horrek, gure ustez, kalte egin diezaioke sarritan ulergarritasunari, eta, hori dela eta, ahozko eta idatzizko praxian kontrako joera nagusitzen bide da. Hala jokutzen du Atxagak, naturaltasun eta ulergarritasunaren hobe beharrez.

(162) *Baina Isidrok bere semeari besotik heldu zionean eskailerak igotzen laguntzeko, eta esan, "hik duan artearekin horrela ibili beharra ere, Adria", bere atsekabearen benetako arrazoiak jabetu ginen (SJS)*

Askoz ulergaitzagoa gertatuko zatekeen, ordea, batzuentzat "eredugarri" izan litekeen hau:

(163) *Baina Isidrok eskailerak igotzen laguntzeko bere semeari besotik heldu eta "hik duan artearekin horrela ibili beharra ere, Adria" esan zionean, bere atsekabearen benetako arrazoiak jabetu ginen*

Azkenik, hizpidera ekarri nahi dugu ez Villasantek, ez EGLUk, ez Zubirik aipatzen ez duten denborazko perpaus mota bat, *-n bakoitzean* edo *-n aldikal* perpaus moten balio berekoa: *-nero*. GBB liburuan zenbait adibide aurkitu ditugu.

(164) *Trafikoa ahula zen telebistak mundialetako partidu bat ematen zuenero bezala*

(165) (...) *galdetzen zion bere anaiak astindu haietako batean harrapatzen zuenero*

Gramatiken arabera, *-ero* atzizkia izenei erants dakieke (*astelehenero, gauero*), baina ez *-n* menderagailua itsatsita daukan aditz bati. Dena den, Atxagak ez ezik, beste autore batzuek ere *-nero* hori erabiltzen dute.⁸

3.3.3. Baldintza perpausak

Atxagaren baldintza perpausen tipologiak honako ezaugarri hauek ditu:

a) *-tzera* baldintzazkoa, guk dakigula, gipuzkeraz erabiltzen da. Bada, Atxagak oso gustukoa du bere literaturara ekartzea, batez ere BEBM liburuan, sintaxi errepikorrerenganako zaletasunaren erakusgarri.

(166) *Egoera hain fastikagarrian ez aurkitzera, agian zer bait bururatuko zitzaidakeen (BEBM)*

(167) *Bere ametsekoa bezalako saguzar erraldoiak esistitzera, eta haietako bat zeru izartsu hartan galduta eta jaisteko gogoz ibiltzera, seguru eliza haren teilatua aukeratuko zenukeela pausalekutzat (GBB)*

(168) *Ez nituen jada nire ume eta gazte denboretako zerrenda sentimentalak egiten, baina egin izatera Virginiak jarraituko zukeen haien buru (SJS)*

b) baldintza irrealerako apodosietan (baita *bezala* postposizio moduzkoaz lagundurik dauden horietan ere), Atxagak *izan* aditza tartekatatu ohi du aditz nagusi eta laguntzailearen artean,⁹ beharbada denborazkotasuna azpimarratzeko.

(169) *Sebastian artean umea izan balitz, ez zatekeen errebelatu izango (STXB)*

(170) (...) *esan izango zukeen bezala (GBB)*

⁸ Hurrengo adibidea Harkaitz Canoren *Beluna Jazz* eleberritik ateratakoa da: "Estreinako Gauloises zigarroari sua erantsiz Belunan tea eskatzen zuenero irribarre ttiki bat ateratzen zitzaion Ieregiri".

⁹ Esan gabe doa perpausa ezezkoa bada *izan* hori ez dela tartekatzen, baizik eta perpaus bukaeran ezartzen.

c) baldintza perpausaren (protasiaren) eta ondore-perpausaren (apodosiaren) arteko ordena eta *baldin* lokailuaren agerpena ulergarritasunaren arabera erabakitzen ditu asteasuarrak. Hurrengo adibidean, kasu, protasia apodosiaren atzean agertzen da eta lokailua du hasieran, agian perpaus erlatibo bat tartekaturik duelako.

(171) *Eta apika ez zen bere aldartea mudatu izango baldin eta beltzez jantzitako gizonak bisita bat egin izan ez balio* (BIA)

Hortaz, *baldin* lokailua egokia da atzean datorkiona baldintzazkoa dela ohartzazteko. “Nabigatzaileentzako abisu” bat da, “kontuz, hurrena baldintza perpaus bat dator” gaztigitzen diena.

(172) *Beti hegaletan (...) pausatzten ginen, eta orduan ere ahalik eta denbora laburrenez, supitoki eta denok batera aideratuz baldin eta desoizko soinuren bat sentitzen bagenuen ingurutan* (BIA)

d) Atxagak ez du batere zimikorik euskarazko baldintza aldi ugariak errazteko orduan.

(173) *Egia esan, hizkuntzak ematen dit beldurrik handiena. Horrek atzeratu ninduen lehenago ere. Bestela han nintzen honezkero* (SJS)

3.3.4. Kontzesio perpausak

Esanak garen bezala, Atxagaren naturaltasuna (hots, ahozkotasuna) eta gaztelaniarekiko interferentzia eskutik lotuta doaz zenbaitetan. Eta kontzesio perpausak ez dira horren salbuespen: izan ere, oso gustukoa baitu egitura bat, gure ustez “jatorra” ez dena, gaztelaniatik gordin-gordinean mailegatuta baitago: *Eta hori... -(e)larik* (gaztelaniazko “y eso que...”-ren itzulpena).

(174) *(...) eta hori handik haur bezala atera zelarik* (BLJN)

(175) *(...) eta hori elkarrekin ibiltzen zirelarik* (OBB, Jose Francisco)

(176) *(...) eta hori animatzaile sutsuena bera izaten zelarik* (GBB)

Bestalde, oso kontzesio perpaus bitxia topatu dugu, balio generikoa duen erlatibotzat ere har dezakeguna: [galdetzailea + aditz erroa + *ere*].¹⁰

(177) *Non gorde ere, harrapatu egingo haut beti!* (BIA)

(178) *Etorkizunak zer ekar ere, ezin izango zion lekuari inolako erantzukizunik eskatu* (GBB)

Aitor dugu ez dugula sekula horrelakorik entzun ez irakurri, baina, hala ere, gogora dakarkigula Leizarragak maiz erabiltzen zuen erlatibo bat, non aditza jokatzaren den (*Non ere gordetzen baihaiz, harrapatu egingo haut beti!*). Eta, esanahi aldetik, gertu-gertu dago *-na* (...) *-la* (*datorrena datorrela*) esapidetik.

Honenbestez, hitz batean —edo bitan— esan dezagun: [ZER + aditz izena + ERE] egitura ez da inongo gramatikatan ageri kontzesio perpausen atalean. Gu ez gara az-

¹⁰ EGLUn (V,1, 257) perpaus erlatiboek eskaintako atalean, badago Leizarragaren adibide bat non aditz erroa ageri den, baina aditz perifrastiko bat osatzen du, *bailedi* laguntzailearekin batera.

tiak, jakina, baina egingo genuke adibide horretan idazle gipuzkoarrak analogiaren bidetik jo duela: badago esapide fosildu bat kontzesio kutsua duena: *zer gerta ere*. Eta horrek bide eman dio, nonbait, Atxagari, hizkuntzarekin esperimintatzeko.

Azkenik, SJS eleberrian honako esaldi hau topatu dugu:

(179) *Nahiz haren ile luze eta manson itxura orokorra, amak begiko zuen*

Esaldi hori edozein euskaldunek ulertuko luke, jakina, baina gure obsesio gramatikalak ziririk sartu ez badigu behintzat, esango genuke *nahiz* kontzesio lokailuak aditzaren beharra duela beti, bai partizipioan, bai forma jokatuan (-n eransten zaion aditz laguntzaile eta guzti). Aditzik ezean, gure ustez, kontzesio-modu jatorrena (bakarra ote?) *gorabehera* da (*Haren ile luze eta manson itxura orokorra gorabehera, amak begiko zuen*).

3.3.5. Moduzko perpausak

Badago moduzko perpaus bat, Atxagaren sintaxiaren ardatzetako bat bihurtu dena. Erdi moduzkoa da (*bezala* postposizioa duen heinean), eta erdi baldintzazkoa (*ba-* aurrizkia duen heinean), eta sarri askotan erabiltzen du asteasuarrak, ia-ia kli-txe moduan, batez ere BIAN (*banintz bezala, egin izan balitzait bezala, banu bezala, etab.*).

Perpaus erdi moduzko eta baldintzazko horren aldaera bat —aditz jokatu gabea duena— ere oso atsegin du gure idazleak, batez ere BIAN, eta batez ere *esan* aditzarekin (*esanez bezala* usu ageri da bertan).

Poesiari dagokionez, esan beharrik ez dago oso ohikoak direla aditz jokaturik gabeko perpausak. Hala gertatzen da, adibidez, *Etiopia* liburu hunkigarrian, non instrumental kasua eransten zaion partizipioa barra-barra aurki dezakegun (*tximinien loa zainduz*).

Eta orain, ohar txiki bat *bezala* eta *gisa* postposizioei buruz: euskara irakasleek eta gramatikariak gogor ekiten diete ikasleei, bereizteko eta bereizteko. Eta Atxagak, zeinak eleberrri bati *Bi anai* izenburua jartzeko batere bihotz-zimirikorik izan ez zuen, erabilera arrunt (eta gramatikalki kondentatua) hobesten du normalean:

(180) *Dolar bat eman nion sari bezala* (BLJN)

(181) *Okin bezala aritutako azken tarte hura* (GBB)

Bestalde, *Ziutateaz* testuan honela esaten zaigu pasarte batean: *Eta ilargiak, printze bakartien legez, bere txelo kontzertua eman duen bakoitzean*. Eta honatx gure galdera: ez al litzateke *bakartiek legez* izan beharko? Hau da, *ez* al du *legez* postposizioak *bezala*-k bezala funtzionatzen (hau da, funtzio sintaktikoak eskaturiko kasu marka errespetatuz), eta ez *moduan*-ek bezala (hau da, kasu marka hori genitibo markak ordezkatzuz)? Izan ere, honela dio asteasuarrak zenbait orrialde geroago:

(182) *Puztu egingo zaio bere lepo lodia (...) suge bati lez*

3.3.6. Konparazio-perpausak

Konparazio-perpausetan ohiko tipologia baliatzen du Atxagak. Dena den, erraztasunak —ezen ez errazkeriak— hala eskaturik, ez du arazorik beste mendeko perpaus-

setan ere erabiltzen duen estrategia bera erabiltzeko: aposizioa, hau da, konparazioa aditzaren atzera —eta, hortaz, konparazioak ardatz duen izenetik urrutira— mugitzea.

(183) *Artean ez nenkien Paulok anaia zuenik, bera baino zaharragoa, Daniel* (BIA)

4. Ondorioak

Bernardo Atxaga euskal idazlerik entzutetsuena da zalantzarik gabe, gurean zein atzerrian. Eta horretan badu zerikusirik, bere istorioak asmatzeko gaitasunak ez ezik bere idazteko modu bereziak (bere hizkuntz estrategiek, alegia) ere. “Estrategia” horiek ezagutu nahian, asteasuarraren sintaxia aztertzen saiatu gara. Eta saiatze horretan, arakaturako testuek hainbat ezaugarri partekatzen dituztelako ondorioa iritsi gara. Honatx ezaugarriok:

Bi erregistro erabiltzen ditu Atxagak, ahozkoa eta idatzizkoa, eta haietariko bakoitzak bere sintaxi propioa du. Ahozko erregistroan gehien erabiltzen duen eta ulergarritasuna erraztea xede duen baliabide nagusia honako hau da: aposizioa, hots, elementuak (adjektiboak edo partizipioak eta mendeko perpausak) aditzaren atzean kokatzea. Galdegai legea ulergarritasunari kalte egin gabe betetze aldera, hiru aposizio mota darabiltza Atxagak:

a) baldin eta galdegai emendio edo alborakuntzaren bidez lotutako zenbait elementu¹¹ (bi, hiru...) badira, Atxagak egin ohi duena hau da: haietako lehenengoa aditzaren aurrean paratzea, eta gainerakoak aditzaren atzean, emendioaz edo alborakuntzaz josiak. Ikus (66)-(69) adibideak.

b) beste batzuetan, ordea, galdegai kokalekura aurreratzen duen osagaia kataforiko —eta gutxiagotan anaforiko— bat (*hori, horregatik, horretarako, zera...*) da, eta aditzaren atzean paratzen du galdegai, elementu batez edo gehiagoz osatua. Ikus (1)-(28) adibideak.

c) perpaus erlatibo apositiboetan izen ardatza erlatiboaren aurrean paratzen da, eta menderagailuari izen ardatz horren kasu marka eransten zaio, komunztadura sortuz. Ikus (84)-(85) adibideak.

Atxagak erabilitako menderakuntza sintaktiko mota bat edo beste ez da kontsultatu ditugun gramatiketan ageri, baina bai euskal literaturako beste testu batzuetan. Bestalde, haren zenbait esaldi, besterik gabe, gramatikaltasunaren erreinuaz haratago bizi dira. Baina ziur gaude ez dela horregatik Atxaga begirik batu gabe egongo: arrikatzen duen idazleak hori du onena, (hizkuntz) aurreiritziei jaramon egin gabe burutzen duela idazketa lana. Irakurleen (eta editorearen) mesedean.

Laburdurak

BEEM: Behi euskaldun baten memoriak

BIA: Bi anai

BLJN: Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian

¹¹ Perpaus osagarriak gehien bat.

ETI: Etiopia.
GBB: Gizona bere bakardadean
HBI: Henry Bengoa, Inventarium
OBB: Obabakoak
SJS: Soinujolearen semea
STXB: Sugeak txoriari begiratzen dionean
ZIU: Ziutateaz

Bibliografia

- Esnal, P., "Obabakoak", *Zutabe* 18, 84-88.
 —, 2002, "Testu-antolatzaileen erabilera estrategikoa", *Hizpide* 51.
 Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - I*. Berrarg. berritua: 1990.
 —, 1990, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - III (Lokailuak)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus bakuna*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 1994, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - IV (Juntagailuak)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 1999, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - V (Mendeko perpausak - 1)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 2005, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - VI (Mendeko perpausak - 2)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 Olaziregi, M. J., 1998, *Bernardo Atxagaren irakurlea*, Erein, Donostia.
 —, M. J., 2001, *Leyendo a Bernardo Atxaga*, EHU, Bilbo.
 Sarasola, I., 1984-1995, *Hauta-lanerako euskal hiztegia* (9 ale), GAK, Donostia.
 Villasante, L., 1976, *Sintaxis de la oracion compuesta*, Aranzazu, Oñati: (2. argit. 1979).
 —, 1980, *Sintaxis de la oración simple*, Aranzazu, Oñati.
 Zubiri, I. & Zubiri E., 1995, *Euskal gramatika osoa*, Didaktiker, Bilbo.

Atxagaren liburu artikulu honetan aztertutak:

- 1976, *Ziutateaz*, Luis Haranburu, Donostia.
 1978, *Etiopia*, Pott liburutegia.
 1984, *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian*, Erein, Donostia.
 1984, *Sugeak txoriari begiratzen dionean*, Erein, Donostia.
 1985, *Bi anai*, Erein, Donostia.
 1988, *Henry Bengoa, Inventarium*, Elkar, Donostia.
 1988, *Obabakoak*, Erein, Donostia.
 1991, *Behi euskaldun baten memoriak*, Pamiela, Iruñea.
 1993, *Gizona bere bakardadean*, Pamiela, Iruñea.
 2003, *Soinujolearen semea*, Pamiela, Iruñea.